

Music education is a collective activity in pre-school and has a powerful effect on the activation of creative abilities of children. Therefore, great remedial value in working with children with profound visual impairment is a children's musical and creative activity. The inclusion of children with visual impairment in a systematic and purposeful process of music education helps to develop further their social adaptation, integration, and self-fulfillment in the present.

Key words: *music education, preschool children with profound visual impairments, correction and compensatory possibilities of music.*

379.8.015.311:111.852:7+379.821:7

О. А. Комаровська

Інститут проблем виховання НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНОСТІ ДО МИСТЕЦТВА У ДІТЕЙ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто прояви художньої обдарованості в учнів шкіл естетичного виховання. Художня обдарованість подається як цілісний феномен, у єдності ядра, що концентрує спільні для всіх різновидів властивості (мотивацію до художнього пізнання, емоційно-духовну сферу, психомоторику), та спеціальних здібностей. Такий підхід забезпечує достовірність діагностики художньої обдарованості дитини, об'єктивізує моніторинг і уможлиблює своєчасне коригування розвитку обдарованої особистості у сфері мистецтва. Узагальнено результати комплексного замірювання обдарованості дітей, здійсненого за методиками автора та низки адаптованих методик.

Ключові слова: *художня обдарованість, ядро обдарованості, мотивація, емоційно-духовна сфера, психомоторика, спеціальні здібності, креативність.*

Постановка проблеми. Увага до обдарованої особистості – її ідентифікації, освіти, розвитку, стимулювання творчої активності, захисту таланту – визнається пріоритетним напрямом державної політики. Особливої гостроти проблема набуває у сфері мистецтва й стосовно художньо обдарованої особистості з огляду на визначальне значення культуротворення в процесах державотворення, у якому мистецтво виконує важливу місію. Щодо художньої обдарованості (далі ХО) особистості, особливого значення набуває початкова ланка підготовки майбутніх митців. Ідеться про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади / школи естетичного виховання (музичні, художні, хореографічні, театральні, школи мистецтв), які в системі мистецької освіти відіграють роль, з одного боку, своєрідного акумулятора загального естетичного виховання підростаючого покоління, а з іншого, у них закладається фундамент професійної підготовки діячів мистецтва [9], отже, здійснюється цілеспрямована ідентифікація, моніторинг, розвиток художньо обдарованої особистості; саме другий аспект потребує посилення дослідницької уваги до освітнього процесу в цих закладах.

Аналіз актуальних досліджень. Праці, якими закладався фундамент сучасного знання про феномен художньої обдарованості (далі ХО), представлено такими іменами як Б. Г. Ананьєв, Б. В. Асаф'єв, Л. А. Баренбойм, В. Л. Дранков, В. І. Киреєнко, С. М. Майкапар, П. В. Симонов, Б. М. Теплов та ін. Останнім часом дослідження ХО значно активізувалися (О. А. Белан, Л. Л. Бочкарьов, Г. Вільсон, А. Л. Готсдінер, Д. Б. Кирнарська, О. І. Кульчицька, О. О. Мелік-Пашаєв, С. І. Науменко, В. І. Петрушин, І. М. Поклад, Н. В. Рождественська, П. А. Сілкін, І. Г. Сосніна, J. Khatena, С. Milbrath, D. Nettle, J. Sloboda та ін.). Однак, здебільшого вивчаються окремі різновиди ХО або окремі аспекти спеціальних здібностей тощо. Цікава спроба цілісного погляду на проблему здійснена О. О. Нікітіним [6], однак, для вченого суттєвим чинником пошуку шляхів розвитку обдарованості є загальноестетичне виховання дитини; дещо поза увагою залишаються механізми цілісної діагностики розвитку обдарованості як «комплексу взаємопов'язаних здібностей» (за Б. М. Тепловим).

Таким чином, актуальність заявленої проблеми визначається, принаймні, двома позиціями: по-перше, феномен ХО потребує вивчення як системи різновидів, що передбачає аналіз комплексу спеціальних здібностей до різних мистецтв, але обов'язково з виокремленням спільного ядра. Саме в комплексі зміст ядра та спеціальні здібності детермінують ідентифікаційно-діагностичну процедуру, спрямовану на виявлення в дитини різновиду ХО за видами мистецтва і за здатністю творити художній текст або виконавську інтерпретацію вже створеного, а також на виявлення динаміки змін у процесі навчання та вікового становлення. По-друге, очевидною є нечисельність досліджень, пов'язаних з ідентифікацією обдарованості дітей у вищезазначених навчальних закладах; праці, що стосуються цієї ланки мистецької освіти, переважно зосереджуються на питаннях естетичного виховання учнів або конкретних методиках оволодіння певними навичками – гри на музичному інструменті, акторської майстерності, пластичними вміннями тощо (К. В. Стецюк, І. О. Полєвіков, Т. М. Турчин та ін.).

Мета статті – окреслити характерну картину проявів ХО учнів шкіл естетичного виховання як результату комплексного замірювання за методиками, розробленими автором, та іншими, адаптованими до питань ХО.

Виклад основного матеріалу. Поняття ХО охоплює різноманітні прояви особистості в мистецькій творчості, які об'єднуються спільним стрижнем – здатністю особистості створювати художній образ, яка конкретизується в певному виді мистецтва, втілюючись у художньому

результаті (образі) через вибір відповідних засобів виразності, тобто в індивідуальному «чутті матеріалу» (А. Л. Готсдінер). Таку здатність варто розглядати як індикатор ХО, головний її критерій, що впливає з природи феномена (розглянуто автором статті в низці публікацій [1; 2 та ін.]). Схематично окреслимо вихідні позиції.

Замірювання ХО спирається на кілька факторів. Передусім, уваги потребує ядро ХО, котре узагальнено охоплює *мотивацію* митця до художнього пізнання-інтерпретації мистецтва та світу художніми засобами, *емоційно-духовну сферу* як джерело художнього образу, *психомоторні властивості*, які забезпечують миттєвість переведення образу-задуму в образ-результат і вибір мистецьких засобів. Увага звертається на креативність особистості як детермінанту творчого процесу, на емпатію та рефлексію – як основу діалогічності художнього мислення, полімодальність таланту.

Отже, для складання цілісної картини про стан ХО дитини та динаміку її розвитку доцільними є заміри характеру мотивації (внутрішня або підкріплювана ззовні), креативності, котра зовні виявляється як стан постійного творчого неспокою, емоційності сприймання творів та переживання виразних засобів конкретного виду мистецтва (що відбиває загальну так звану «художність» особистості як основу її обдарованості, про яку говоримо, продовжуючи логіку Б. М. Теплова щодо співвідношення музичні здібності – музичність – музична обдарованість [8]), естетичного ставлення [3; 6], зокрема, активності та стійкості інтересу до мистецького пошуку, ціннісних позицій, здатності до художньої емпатії, розвиненості рефлексії та саморефлексії, психомоторики як різного типу координаційних зв'язків, здібностей до сценічного виступу, нарешті, створених дитиною художніх образів. Крім педагогічного спостереження, анкетування, творчих завдань, моніторингу сценічної поведінки, репетиційного процесу, вивчення самооцінки, успішності досягнень, опитування батьків тощо, ефективними для замірювань і висновків є адаптовані методики А. А. Лосевої, О. І. Савенкова («Карта обдарованості»), В. П. Морозова («Емоційний слух»), В. С. Юркевич (СОНА), В. Г. Касимова та В. І. Петрушина («Ставлення дитини до власного виконавства»), тести творчих здібностей Е. П. Торренса (ТТЗТ) та ін.) [1; 4; 5; 7]. Принципово те, що кожне замірювання співставляється з даними інших замірювань і з характеристиками викладачів профільної дисципліни, що складені в лонгітюдному спостереженні.

На заключному етапі замірювань (проміжних узагальнюючих зрізів) для підвищення точності висновків логічною є вибірка виконання всіх

ідентифікаційно-діагностичних завдань одним учнем. Результати експериментів з високою повторюваністю засвідчують: різні завдання, представлені одним учнем, якісно близькі за художністю, оригінальністю рішення, неординарністю змісту, нестандартністю способів виконання, проявами креативності, самостійністю тощо, причому в усіх вікових групах і в усіх мистецьких напрямках. Це особливо яскраво проступає в учнів, які демонструють полюсні результати: або найцікавіші, або з протилежним оцінковим знаком (шаблонність, репродуктивність, певною мірою примітивність тощо).

Подамо найбільш суттєві результати, які виокремились у *тенденції*.

Так, у дітей з найцікавішими художніми результатами і способами їх досягнення превалює сильна *внутрішня мотивація*: вони, як правило, не замислюються над тим, чому саме відвідують школу; такі діти відчують потяг до занять удома і з нетерпінням чекають відвідування занять у мистецькій школі.

Динаміка мотиваційної сфери пов'язана із саморефлексією. Усвідомлюючи причини, які стимулюють заняття мистецтвом (можливий вибір професії, самоствердження в середовищі однолітків тощо), учні поступово навчаються стимулювати саморозвиток вольовими зусиллями. Це стосується дітей з різним рівнем обдарування. Однак, дані кількісних замірювань (зокрема, аналіз мотивів) демонструють, що розвиток мотивації до занять мистецтвом виявляється нерівномірно по вікових групах дітей: у 7–10 річних спостерігаємо їх зниження порівняно з дітьми 5–6 років. У 15–16-річних учнів шкіл естетичного виховання мотивація помітно поглиблюється, порівняно з 11–14-річними, набуваючи так званого вольового наповнення. Але все таки в дітей із найяскравішими результатами й іншими високими показниками ХО, передусім, з розвиненою психомоторикою внутрішня мотивація завжди є сильною (помічено в пролонгованому спостереженні впродовж 5 і більше років. Як правило, такі діти досягають неординарних успіхів у мистецьких змаганнях).

З'ясовано, що рівень ХО в цілому та характер мотивації, зокрема, безпосередньо співвідноситься з *емоційністю* сприймання і ставлення до власної творчості. Найбільш обдаровані володіють яскравою емоційністю переживання мистецтва і, що важливо, засобів виразності; у таких дітей «емоцію» або перебуває в гармонії з «раціо», або превалює над ним, а власна творчість сприймається як одна з найбільших цінностей. Це підтверджує думку Б. М. Теплова про визначальне місце здатності емоційно переживати мистецтво в розпізнанні ХО (у Б. М. Теплова йдеться про музичні здібності й музичну обдарованість).

Розвиненість ХО за всіма параметрами в дитині тим вища, чим органічнішою є її *психомоторика* і чим раніше ця органічність виявляється (зазвичай, ще перед початком навчання); а також чим раніше було проявлено емоційність переживання виразних засобів, яка, як з'ясовується, у всіх піддослідних, безпосередньо пов'язана, насамперед, з тим мистецтвом, до якого дитина тяжіє.

Незважаючи на те, що навчання мистецтву неможливе без цілеспрямованого розвитку психомоторної сфери, динаміка кількісних показників є хоч і позитивною, втім незначною, що свідчить про надзвичайну складність розвитку психомоторики, що зовні часто виглядає як результат «звичайної» тренуваності певних навичок.

Якість психомоторики в юних музикантів, танцівників, артистів тісно пов'язана зі станом здібностей до *сценічного виступу* (так званих перфоменсних, які виявляються у здатності донести до публіки знайдене інтерпретаційне рішення [2]). Чим старші учні, тим частіше у них фіксується страх сцени, який негативно впливає на сценічну інтерпретацію. Найбільший сценічний дискомфорт відчувають музиканти та танцівники, що опановують класичну хореографію (ці діти частіше за інших виступають як солісти). Найлегше долають страх сцени виконавці з більш високою розвиненістю психомоторики; вони почуваються впевненішими, з початком виконання швидко «забувають» про дискомфорт і краще контролюють сам процес. Саме в таких дітей найчастіше фіксуються так звані сценічні «надбаня» як свідчення особливого артистизму, що, у свою чергу, детермінований згадуваною емоційністю переживання засобів виразності.

Щодо ідентифікації ХО стосовно пріоритетності тяжіння дитини до виконавства або до творення художнього тексту, безсумнівно, найпоширенішим серед учнів мистецьких шкіл є так званий виконавський тип; на другому місці – своєрідний синтетичний тип, але такий, у якому виконавство є пріоритетним порівняно зі створенням музики, сценаріїв, хореографічних номерів тощо. Як правило, учні, які прагнуть створювати текст, володіють сильною мотивацією і до власної виконавської інтерпретації своїх творів. Більшість із них байдуже реагують на виконання своїх «дітищ» іншими. Пріоритетність композиторства, драматургічного дару, балетмейстерських спроб тощо перед виконавством не була зафіксована в жодній віковій групі. Але характерно: все ж стосовно виконавської практики з віком спостерігається активне зниження внутрішньої вмотивованості до виступу як «соціогенної потреби» (Л. Л. Бочкар'єв), що супроводжується зростанням сценічного

дискомфорту. Щоправда, це майже не стосується учнів, відзначених яскравим художнім талантом, що дозволяє здобувати лауреатські звання, активно концертувати діяльність тощо.

Разом із тим, з віком зростає кількість дітей, які здатні до вольового саморегулювання сценічної поведінки, що позначається на розвитку їх можливостей у подоланні деструктивного сценічного хвилювання й почуття страху сцени. Основні причини дискомфорту цілком передбачені (відзначаються педагогами й дослідниками, чітко усвідомлюються учнями) – недостатньо вивчена програма, страх не впоратись з технічними труднощами, присутність небажаних глядачів-слухачів, дискомфортна позасценічна (залаштункова) ситуація тощо. Індивідуальний аналіз причин дозволяє учням коригувати сценічне самопочуття. Неподоланий страх сцени серед учнів шкіл естетичного виховання зафіксований в одиничних випадках (причому кілька випадків зафіксовано в лауреатів міжнародних змагань, що потребує окремого вивчення). Очевидно також, що важко подолане хвилювання є причиною того, що більшість учнів «сценічних» видів творчості (75%) надають перевагу виступам з партнерами, ніж соло.

Щодо самооцінки досягнень і перспектив, співставлення її змісту в дітей різного віку з характеристиками викладачів і аналізом творчих здобутків свідчить, що більшість учнів здатна об'єктивно й адекватно оцінити свої можливості; неадекватність самооцінки зустрічається в поодиноких випадках – і в бік завищення, і в бік заниження. Прикладів *завищеної самооцінки* зафіксовано незначну кількість – до 3%, заниженої дещо більше, причому їх кількість зростає з віком, що може бути наслідком розвитку критичного ставлення до себе.

З віковим зростанням і набуттям мистецького досвіду відзначається позитивна динаміка розвитку *спеціальних здібностей* (звуквисотного слуху, ритмічного чуття, пластичної виразності, здатності сценічного переживання і перевтілення тощо), що спостерігаються в кожній дитини. Зміни, хоча й з різною мірою і в різних темпах, відбуваються вже тому, що дитина включена в творчість хоча б в одному виді мистецтва.

Полімодальність ХО не обов'язково виявляється в усіх художньо обдарованих дітей (як і в усіх професійних митців, хоча історія культури подає нескінченну кількість подібних прикладів). Однак, досягнення в суміжних мистецтвах, інтерес до них у сприйманні, безумовно впливають на успішність занять і стимулюють розвиток ХО в цілому, спеціальних здібностей зокрема. З віком у дітей, особливо з яскравими проявами ХО, розвивається рефлексія щодо власних можливостей у цьому напрямі.

З віком, як не парадоксально, зростає і шаблонність художнього рішення, збіднюється асоціативний ряд, наче стримується фантазійність, кількісно зростають прояви репродуктивності, знижується самобутність; при цьому це може відбуватись на фоні збагачення світогляду, ерудиції тощо. Зазначимо, що зростання шаблонності стосується виконання творчих завдань, які входять до кола виразних засобів провідного напрямку творчості дитини; у завданнях у новому для піддослідних напрямі творчості навпаки, рівень оригінальності, зацікавленості в пошуках рішення набагато вищий. Однак, у дітей, чиї творчі здобутки вирізняються підкресленою яскравістю, зростання шаблонності наче стримується; дитина свідомо, виявляючи розвинену саморефлексію, або неусвідомлено (що стосується переважно молодших дітей) прагне подолати її.

Виявлено також вікову тенденцію до зниження креативності від початку навчання (включаючи переднавчальний етап) до випуску зі школи. Однак, у піддослідних, які демонструють найцікавіші здобутки, рівень креативності (зокрема, показники оригінальності за ТТЗТ) все таки вищий, ніж в інших учнів з тієї ж вікової групи, незалежно від напрямку творчості. У більшості таких дітей зафіксовано й виявлену полімодальність здібностей (здібності до занять різними мистецтвами). Незалежно від віку, рівень креативності вищий у дітей з вираженою полімодальністю ХО, або в таких, які з тих чи інших причин включені паралельно в кілька видів мистецтва. Зафіксовано, що найвищий рівень креативності притаманний учням, які захоплюються театром (виявлено тенденцію до зростання або хоча б збереження показників креативності з віком, що пояснюється синкретизмом театру як мистецтва).

Висновки. Аналіз прояву ХО у кожного учня як комплексу взаємопов'язаних здібностей впливає з цілісної природи ХО. Припускається, що такий підхід оптимізує ідентифікацію та діагностику розвитку дитини, пролонговану впродовж навчання, забезпечує об'єктивний моніторинг і своєчасне коригування розвитку обдарованої особистості; ці питання потребують подальшої розробки ідентифікаційно-діагностичної процедури з урахуванням досліджень феномена ХО паралельно в психолого-педагогічному, естетико-філософському та мистецтвознавчому аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаровська О. А. До питання методики виявлення особливостей художньої обдарованості в дітей / О. А. Комаровська // Горизонти освіти. Наук.-метод. журн. Психологія. Педагогіка. – Севастополь, 2012. – № 3 (36). – С. 105–111.
2. Комаровська О. А. Здібності до сценічного виступу в структурі художньої обдарованості особистості / О. А. Комаровська // Науковий часопис НПУ

ім. М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. – Вип. 13 (18). – К. : НПУ, 2012. – С. 6–11.

3. Мелик-Пашаев А. А. Психологические проблемы эстетического воспитания и художественно-творческого развития школьников / А. А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 15–24.

4. Методики психолого-педагогической диагностики одаренности детей / Сост. Е. Н. Арцман, А. А. Уардабнев. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 102 с.

5. Морозов В. П. Способ оценки эмоционального слуха [Электронный ресурс] / В. П. Морозов. – Патент РФ, 2004. – Режим доступа : http://www.ntpo.com/patents_medicine/medicine_15/medicine_431.shtml.

6. Никитин А. А. Художественная одаренность / А. А. Никитин. – Издательство : Классика-XXI, 2010. – 176 с.

7. Петрушин В. И. Музыкальная психология / В. И. Петрушин. – М. : Академический проект ; Трикста, 2008. – 400 с.

8. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 335 с.

9. Мистецька освіта в Україні: розвиток творчого потенціалу в ХХ1ст.: Аналітична доповідь українською, російською, англійською мовами : наукове видання / Л. М. Масол, О. А. Комаровська та ін. ; за наук. ред. Л. М. Масол. – К. : Аура Букс, 2012. – 240 с.

РЕЗЮМЕ

Комаровская О. А. Особенности проявления одаренности к искусству у детей: по результатам экспериментальных исследований.

В статье рассмотрены проявления художественной одаренности у учащихся школ эстетического воспитания – начального звена в системе художественного образования. Художественная одаренность определяется как феномен в единстве ее ядра, которое концентрирует общие для всех разновидностей особенности (мотивацию к художественному познанию, эмоционально-духовную сферу, психомоторику) и специальных способностей к разным искусствам. Способность к созданию художественного образа принимается за единицу измерения художественной одаренности. На основе такого видения явления автор производит замеры его проявлений у детей, используя специально разработанные методики и адаптированные методики других ученых (А. А. Лосева, А. И. Савенков, В. С. Юркевич, Е. П. Торренс, В. П. Морозов, В. И. Петрушин, В. Г. Касимов и др.), сопоставляя результаты с характеристиками педагогов профилирующих дисциплин.

Ключевые слова: художественная одаренность, ядро одаренности, мотивация, эмоционально-духовная сфера, психомоторика, специальные способности, креативность.

SUMMARY

Komarovska O. Peculiarities of manifestation of gifts in art of children: by the results of experimental study.

The article deals with phenomenon of artistic gifts and its manifestation in pupils of aesthetic education schools in particular the primary level of the system of artistic education, where are laid down the foundations for professional training of artistic personnel. The author makes assumption about the thesis of the integrity of artistic gifts in the unity of its core and special abilities to the variety of arts. This core includes the motivational sphere of personality (as internal motivation for artistic cognition and interpretation of art and the world by artistic means), emotional and spiritual sphere as a source to create artistic image.

First of all, it is measured by the ability to emotional experience of expressive instrument of particular form of art, as well as psychomotor system of personality, that reveals artistic flair of artistic material of a particular form of art in a child and guarantees a natural transfer of image-perception to image-result (an artistic image) by the means of this art. The ability to create some artistic image is taken as a unit of measure of artistic gifts. On the basis of such understanding of this phenomenon the author measures its manifestations in children, using specially developed and adapted methods of other scientists (A. A. Loseva, A. I. Savenkov, V. S. Yurkevich, E. P. Torrens, V. P. Morozov, V. I. Petrushin, V. G. Kasimov and others). It is found out that artistic gifts in general and the nature of motivation, in particular, directly correlates with emotional perception and attitude to work. The most gifted children with bright emotional art experiences and, importantly, means of expression; «emotional» of such children is in harmony with the «rational», or prevails over it, and its work is perceived as one of the greatest values.

The author also compares the results with characteristics of teachers of the chief subjects. The article concludes about identical results in performing the artistic tasks that regards the different components of the same examinee with high frequency by originality of artistic solutions, unordinary content, non-standard ways of performing, display of creativity, etc. It is independent of age and form of art and it is revealed the most clearly in the most gifted children or in those, whose characteristics are marked by opposite assessment sign. The analysis of artistic gifts manifestation in each pupil proves that it is a complex of interrelated abilities that follows from the integral nature artistic gifts. It is assumed that such an approach optimizes the identification and diagnosis of the child development, a prolonged course of training, provides an objective monitoring and timely adjustment of the development of the gifted personality.

Key words: *artistic gifts, core of gifts, motivation, emotional and spiritual sphere, psychomotor system, special abilities, creativity.*

УДК 165.7+7.046

L. Kondratska

Art Faculty,
Volodymyr Hnatiuk Ternopil
National Pedagogical University,

EPISTEMIC STRATEGY OF REFORMING OF ARTISTIC EDUCATION: SOTERIOLOGICAL DISCOURSE

The actuality and grounded maintenance of substantive epistemic strategy of personal development of a future artist have been specified in the article. Characteristics of the epistemological status and methodological grounds for the future specialists' cognition of the essence in the context of clear demarcation between philosophical and humanitarian discourses, clarifying the prospects and abilities of perfect (apocatastasive) responsibility of a cognitive person, analyzing the theory of the essence interpretation and methodological application of modern interpretive strategies of artistic education; revealing the contents and stages of the development of epistemological competence of future artists, defining the structural and functional model of educational technologies of future specialists' epistemological self-correction and analyzing the ways of its fulfillment have been proposed.

Key words: *epistemic strategy, soteriological discourse, world view apperception, intuition of co-message, cognitive and corrective technology.*